

Ks. Marek CIEŚLUK
(Lublin, KUL)

SYMBOLIKA PTAKÓW W *ENARRATIONES IN PSALMOS* ŚWIĘTEGO AUGUSTYNA

Św. Augustyn w swojej twórczości nieustannie korzystał z Pisma Świętego starając się wyjaśniać je swoim wiernym. Kilkakrotnie również w swoich pismach zastanawiał się nad sposobami, jak należy interpretować Pismo Święte¹. W *De utilitate credendi* pisze, że wszyscy, którzy pragną poznać Stary Testament, powinni pamiętać, iż teksty Pisma Świętego są przekazywane na cztery sposoby: „według historii, etiologii, analogii oraz alegorii”². Wyjaśniając przy różnych okazjach na przestrzeni ponad dwudziestu lat³ kolejne psalmy biskup Hippony wykorzystywał wypracowane przez siebie metody interpretacji Pisma Świętego, szczególnie często korzystając z alegorii, starając się za zasłoną słów i wyrażeń użytych przez autorów natchnionych odnaleźć kryjący się tam jeszcze sens przenośny. W niniejszym artykule spróbujemy przeanalizować, w jaki sposób św. Augustyn komentując psalmy wykorzystuje pojawiające się odniesienia do świata ptaków. Analizie zostaną poddane przede wszystkim te gatunki ptaków, którym biskup Hippony poświęcił więcej uwagi ze względu na korzyść, jaką uważniejsza interpretacja mogła przynieść wiernym poddanym jego duszpasterskiej opiece.

1. Aquila – orzeł. Podczas objaśniania psalmu 102⁴ święty Augustyn napotyka umieszczoną w nim swego rodzaju obietnicę: „odnowi się jak orła⁵ młodość twoja”⁶. Stwierdza, iż tego zwrotu nie należy pominąć milczeniem, gdyż

¹ Czyni to m.in. w *De utilitate credendi* 3, PL 42, 68-69; *De Genesi liber imperfectus* 2, 5; 3, 6, PL 34, 222; *De vera religione* I 50, PL 34, 165.

² *De utilitate credendi* 3, PL 42, 68-69: „Omnis igitur Scriptura, quae Testamentum Vetus vocatur, diligenter eam nosse cupientibus quadrifariam traditur; secundum historiam, secundum aetiologiam, secundum analogiam, secundum allegoriam”.

³ Zestawienie chronologii powstawania kolejnych objaśnień i kazań poświęconych psalmom zob. wstępy w: CCL 38, s. XV-XIX; NBA 25, s. XLIV-XLVI.

⁴ Objaśnienie do psalmu 102 zostało wygłoszone jako kazanie między wrześniem a grudniem roku 412 (CCL 38, XV-XIX). Na samym początku św. Augustyn zaznacza, że cały ten psalm stanowi odpowiedź na pytanie, dlaczego dusza człowieka powinna błogosławić Pana (*Enarrationes in Ps. 102, 1, NBA 27, 576*).

sens w nim ukryty posiada istotne znaczenie dla chrześcijanina medytującego ten psalm. Według biskupa Hippony, przywołany tu ptak – orzeł (*aquila*) oraz powiązane z nim powtórne odzyskiwanie młodości (*sicut aquilae*), w sposób symboliczny mówi o zmartwychwstaniu. Powstaje pytanie, w jaki sposób może orzeł być symbolem obietnicy zostawionej wierzącym przez Chrystusa. Aby wyjaśnić tę kwestię Augustyn powołuje się na pewne ludowe przekonania, dotyczące zachowania tego ptaka, a mianowicie, że wraz z upływem lat górna część jego dzioba rozrastając się zachodzi na dolną i uniemożliwia orłowi zdobywanie pożywienia:

„Wyższa bowiem część jego dzioba, zachodząca na niższą, tak rośnie skutkiem starości, że nie pozwala mu dzioba otworzyć i nie zostawia zupełnie wolnej przestrzeni pomiędzy częścią niższą a zakrzywioną wyższą. Gdy zaś nie ma miejsca, to jego uderzenia nie mają niejako nożyc, którymi mogłyby niejako ciąć to, co ma do gardła włożyć. Wraz ze wzrostem części wyższej, zbytnio zakrzywionej, nie potrafi otworzyć dzioba, żeby coś złapać. Powoduje to u niego starość. Dokucz mu słabość starości, a niedostatek jedzenia go wykańcza”⁷.

Ogarniająca orła wraz z nadejściem starości słabość nie jest spowodowana jednak czynnikami zewnętrznymi; jej przyczyna leży w nim samym, w sposobie, w jaki rozwija się jego własne ciało, stając się z wiekiem przeszkodą w utrzymaniu się przy życiu.

Orzeł osłabiony brakiem pożywienia nie czeka jednak na śmierć, lecz podejmuje próbę wydobycia się z opresji. W tym celu, pisze Augustyn, uderza dziobem w skałę, by utraćić jego górną część zamykającą mu drogę do zdobywania pokarmu: „mówi się, że orzeł się tłucze i o kamień uderza niejako wyższą częścią dzioba”⁸. Jeśli ta próba powiedzie się, orzeł odzyskuje niejako ponownie młodość, odzyskuje na nowo siły (*redit vigor omnium membro-*

⁵ Po raz pierwszy orzeł (*aquila*) wzmiankowany jest w objaśnieniu do psalmu 66, 10. Jednakże św. Augustyn cytuje tam jedynie psalm 102 w części poświęconej zachęcie wiernych do prowadzenia życia zgodnego z wiarą.

⁶ *Enarrationes in Ps.* 102, 9, NBA 27, 598: „Renovabitur sicut aquilae iuventus tua”, tłum. J. Sulowski: Św. Augustyn, *Objaśnienia Psalmów*, PSP 40, 383. Inne komentarze biblijne łączą to porównanie z tekstem Iz 40, 31: „[...] ci, co zaufali Panu, odzyskują siły, otrzymują skrzydła jak orły: biegną bez zmęczenia, bez znużenia idą”: pozornie niewyczerpana siła skrzydeł byłaby tu symbolem młodości.

⁷ *Enarrationes in Ps.* 102, 9, NBA 27, 598: „Pars enim rostri eius superior, quae supra partem inferiorem aduncatur, cum prae senecta immoderatus creverit, longitudo eius incrementi non eam sinit os aperire, ut sit aliquod intervallum inter inferiorem partem et uncum superiorem. Nisi enim aliquod intervallum pateat, non habet morsus quasi forcipem, unde velut tondeat quod transmittat in fauces. Crescente itaque superiore parte, et nimis aduncata, non poterit os aperire et aliquod capere. Hoc ei facit vetustas. Praegravatur languore senectutis, et inopia comedendi languescit nimis”; PSP 40, 383.

⁸ Tamże 102, 9, NBA 27, 698, PSP 40, 383.

rum), jego pióra ponownie nabierają blasku (*[redit] nitor plumarum*), a skrzydła dawnej mocy (*gubernacula pennarum*), by tak, jak w młodości, znów wzbic się w przestworza. Cała ta przemiana orła symbolizuje w rozumieniu św. Augustyna tajemnicę przemiany, która ma się dokonać w zmartwychwstaniu. Także człowiekowi na drodze jego rozwoju stają przeszkody – skryte symbolicznie pod terminem – starość (*vetustas*), a ich źródłem zdaje się być on sam⁹. Potrzebuje on czegoś, czy może raczej kogoś, kto rozbija jego starość. Dla Augustyna tym kimś jest bez wątpienia Chrystus: „Twardość skały strąci twoją starość: «Skałą zaś był Chrystus»”¹⁰. Biskup Hippony kończy zatem swoją interpretację zachowań orła wezwaniem skierowanym już bezpośrednio do człowieka wierzącego: „Przyszła starość, zamknęła usta, niech zostanie rozbita o skałę”¹¹.

2. Gallina et pulli – kokosz i pisklęta. W pierwszym objaśnieniu do psalmu 58 św. Augustyn zajmuje się tajemnicą męki, uniżenia i zmartwychwstania Chrystusa. Rozdział dziesiąty tego objaśnienia, poświęcony w zasadzie zmartwychwstaniu i ponownemu powrotowi Syna do Ojca, rozpoczyna od przypomnienia, iż Syn zgodził się przyjąć na siebie słabość, której skutkiem stała się ostatecznie Jego śmierć:

„Osłabił bowiem aż na śmierć i przybrał ciało słabości, żeby pisklęta Jerozolimy zgromadzić pod skrzydła jak kokosz osłabiona razem z pisklętami”¹².

Należy zwrócić uwagę, że istotną rolę przy porównaniu w tym miejscu Chrystusa do kury otoczonej pisklętami, zdaje się pełnić użyty tu przymiotnik „osłabiony” (*infirmatus*), pozbawiony siły. Dla słuchaczy, pamiętających słowa Jezusa, pojawiające się w Ewangelii Mateusza: „Jeruzalem, Jeruzalem! Ile razy chciałem zebrać twoje dzieci jak kura swe pisklęta zbiera pod skrzydła, a nie chciałaś”! (Mt 23, 37), mogło wydać się w pierwszym momencie czymś zaskakującym połączenie ich ze słabością, co więcej, ze śmiercią Syna Bożego. Augustyn śpieszy natychmiast z wyjaśnieniem tej pozornej sprzeczności. Mówi najpierw o różnych ptakach, które można spotkać wokół siedzib ludzkich. Wymienia tu wróble (*passeres*), jaskółki (*hirundines*), bociany (*ciconiae*), czy wreszcie gołębie (*columbae*). Te i wiele innych na oczach ludzi zakładają swoje

⁹ Św. Augustyn nie mówi o tym w sposób wyraźny, ale wskazuje na to cały kontekst i pojawiające się zwroty, typu: „ut quod nos impedit, petra nobis auferat”; „Non ergo praesumas de viribus tuis” (NBA 27, 598).

¹⁰ *Enarrationes in Ps.* 102, 9, NBA 27, 598: „Firmitas petrae tibi excutit vetustatem: «Petra autem erat Christus» (1Kor 10, 4)”, PSP 40, 382. Na temat znaczenia terminu *petra* w pismach św. Augustyna por. A. Eckmann, *Znaczenie Petra (Mt 16, 18) w interpretacji świętego Augustyna*, VoxP 26 (2006) t. 49, 167-178.

¹¹ *Enarrationes in Ps.* 102, 9, NBA 27, 598, PSP 40, 384.

¹² *Enarrationes in Ps.* 58 (1), 10, NBA 26, 256, PSP 39, 10.

gniazda, wysiadują jaja, a następnie karmią młode. Żadne jednak spośród tych ptaków nie wykazuje słabości podczas zajmowania się swoim potomstwem¹³. Inaczej jednak wygląda to, według Augustyna, u tak pospolitego ptaka, jakim jest kura: kiedy opiekuje się pisklętami, zmienia się znacznie jej wygląd i sposób zachowania:

„[...] robi się skrzeczący jej głos i najeżone staje się całe jej ciało. Opadają skrzydła, wypadają pióra, a wokół piskląt dostrzegasz nieznaną chorobę [...]”¹⁴

Wszystko to, podsumowuje biskup Hippony, jest niczym innym jak przejawem macierzyńskiej miłości określanej słabością – „*ea est materna caritas quae invenitur infirmitas*”¹⁵. Kura może więc być nie tylko symbolem miłości i zatroskania, ale też symbolem wyrzeczenia i dobrowolnie przyjętej słabości. Podobnie Chrystus, z jednej strony zgromadził wokół siebie wszystkie ludy (*congregavit omnes gentes*), z drugiej zaś, by otoczyć je opieką i zapewnić bezpieczeństwo, poddał się słabości przyjmując ludzkie ciało (*infirmatus est propter nos, accipiens carnem a nobis*). Słabość kury według Augustyna objawia się w jej zmienionym głosie, wyglądzie, traceniu upierzenia, słabość Chrystusa widzimy w jego ukrzyżowaniu, wyszydzeniu, policzkowaniu, biczowaniu, zawieszeniu na drzewie, przebiciu włócznią¹⁶. I tak, jak w przytoczonym obrazie kury opiekującej się swoimi pisklętami jej pozorna słabość zapewnia kurczętom bezpieczeństwo i rozwój, tak zewnętrzna i jedynie po ludzku rozumiana słabość Syna Bożego staje się źródłem siły do wewnętrznej przemiany dla człowieka, który gotów jest Mu zaufać¹⁷.

Motyw pisklęcia (*pullus*) i jego relacji do swojej matki (*gallina*) jako symbol relacji pomiędzy wierzącym i Chrystusem święty Augustyn wykorzystuje jeszcze kilkakrotnie¹⁸. W objaśnieniu psalmu 62 analizując werset „Pod osłoną twych skrzydeł radować się będę”, niejako w usta człowieka zwracającego się do Boga wkłada słowa: „Ponieważ jestem pisklęciem, jeśli mnie nie ostonisz,

¹³ Por. *Enarrationes in Ps.* 58 (1), 10, NBA 26, 256, PSP 39, 10; zob. też *Enarrationes in Ps.* 90 (1), 5, NBA 27, 138-140: „*hirundines, passeres et ciconias videmus extra nidos suos, nec cognoscimus utrum fetus habeant*”.

¹⁴ *Enarrationes in Ps.* 58 (1), 10, NBA 26, 256: „[...] *quomodo raucescit vox, quomodo fit hispidum totum corpus? deponuntur alae, laxantur plumae, et vides circa pullos nescio quid aegrotum*”. PSP 39, 10; zob. *Enarrationes in Ps.* 90 (1), 5, NBA 27, 140: „[...] *at vero gallinam cognoscimus in infirmitate vocis, in relaxatione plumarum: tota mutatur affectu pullorum*”, PSP 40, 177.

¹⁵ *Enarrationes in Ps.* 58 (1), 10, NBA 26, 256.

¹⁶ Por. tamże: „*crucifixus, contemptus, alapis caesus, flagellatus, ligno suspensus, lancea vulneratus*”.

¹⁷ Por. tamże, NBA 26, 258: „*ut ex eo quod nobiscum communicavit infirmitatem, solveret nostram iniquitatem*”.

¹⁸ Por. *Enarrationes in Ps.* 62, 16-17, NBA 26, 412-414; 88 (2), 14, NBA 27, 104; 90 (1), 5, NBA 27, 138; 90 (2), 2, NBA 27, 160.

sokół mnie porwie”, a następnie przypomina cytowane powyżej słowa Jezusa z Ewangelii według św. Mateusza „Jeruzalem, ile razy chciałem zgromadzić dzieci twoje, jak kokosz kurczęta swoje pod skrzydła zgromadza, a nie chciałaś” (Mt 23, 37)¹⁹. Tym razem zdają się one nabierać nieco szerszego znaczenia symbolizując ogólnie opiekę, jaką Bóg gotów jest roztoczyć nad tymi, którzy się do Niego zwracają: „Jesteśmy małymi: niech więc strzeże nas Bóg w cieniu swoich skrzydeł”²⁰. Warunkiem jednak tej opieki jest woła, by z niej skorzystać, by uznać, że takiej opieki potrzebujemy, co podkreśla w objaśnieniu do psalmu 90:

„Owa Jerozolima nie chciała, my zechcimy. Tamta została porwana przez moce powietrzne, kiedy uciekała spod skrzydeł kokoszy, kiedy polegała na własnych siłach, choć była słaba. My wyznając własną niemoc, uciekajmy pod skrzydła Boga. Stanie się dla nas niczym kokosz osłaniająca swoje pisklęta”²¹.

Świadome skorzystanie z tej ochrony daje wierzącemu poczucie całkowitego bezpieczeństwa wśród różnorodnych niebezpieczeństw szykowanych w stosunku do niego przez siły zła²².

Warto w tym miejscu zauważyć, że tam, gdzie Augustyn w symbolicznym obrazie kury z pisklętami widzi nie tylko Chrystusa w aspekcie Jego ofiary i uniesienia, ale Chrystusa, który gromadzi ludzi, by dać im bezpieczeństwo, podkreślana jest siła owej symbolicznej „kury”. Biskup Hippony wyraźnie zaznacza:

„Kokosz bowiem, która nas chroni jest silna”²³.

¹⁹ Por. *Enarrationes in Ps.* 62, 16, NBA 26, 412: „Si me non protegas quia pullus sum, milvus me rapiet. Dicit enim quodam loco ipse Dominus noster ad Ierusalem, quamdam civitatem illam, ubi crucifixus est: «Ierusalem, inquit, Ierusalem, quoties volui filios tuos congregare, tamquam gallina pullos suos, et noluisti!»”, PSP 39, 85.

²⁰ Tamże: „Parvuli sumus: ergo protegat nos Deus sub umbraculo alarum suarum”.

²¹ Por. *Enarrationes in Ps.* 90 (1), 5, NBA 27, 138: „Noluit illa Ierusalem; velimus nos. Illa rapta est ab aereis potestatibus fugiens alas gallinae, praesumens de viribus suis, cum esset infirma: nos confitentes infirmitatem nostram, sub alas Dei fugiamus; erit nobis enim tamquam gallina protegens pullos suos”, PSP 40, 177; zob. *Enarrationes in Ps.* 90 (2), 2, NBA 27, 160: „Quomodo autem te protegit Deus? Inter scapulas suas obumbrabit tibi: id est, ante pectus suum te ponet, ut alis suis te protegat; si modo agnoscas infirmitatem tuam, ut quasi pullus infirmus fugias sub alas matris, ne a milvo rapiaris”, PSP 40, 187.

²² Por. *Enarrationes in Ps.* 62, 17, NBA 26, 414: „Quis enim pertinens ad Christum, non variis tentationibus agitatur, et quotidie agit cum illo diabolus et angeli eius, ut pervertatur qualibet cupiditate, qualibet suggestionem, aut promissione lucris, vel terrore damni, vel promissione vitae, vel terrore mortis, aut alicuius potentis inimicitias, aut alicuius potentis amicitias? [...] sub illius gallinae alis sumus, et non nos potest contingere; gallina enim quae nos protegit, fortis est”, PSP 39, 86.

²³ Por. *Enarrationes in Ps.* 62, 17, NBA 26, 414: „Gallina enim quae nos protegit, fortis est”, PSP 39, 86.

„Jeśli kokosz chroni swe pisklęta skrzydłami, to o ileż bezpieczniejszy będziesz pod skrzydłami Boga²⁴.”

„Niech nieprzyjaciel nie sprowadza nas z drogi, bo ten, który zebrał nas niczym kokosz pod swe skrzydła, ogrzał nas²⁵.”

W objaśnieniu do psalmu 62 analizując relację wierzącego porównanego tu do pisklęcia św. Augustyn zastanawia się, czy możliwe jest, aby tak on dorósł, czy też dojrzał, że nie będzie już potrzebował jakiegokolwiek pomocy. Zwykle pisklę z biegiem czasu staje się dojrzałym ptakiem i nie potrzebuje już opieki swojej matki. Na płaszczyźnie relacji wierzący – Bóg nie ma według biskupa Hippony miejsca na podobne zerwanie więzi. „Sine protectione Dei nihil est²⁶ – mówi i konkluduje, że ten, kto wierzy w Boga, jedynie wtedy może osiągnąć wielkość, jeśli stale będzie jak niemowlę pod opieką Tego, w Kogo wierzy²⁷.”

3. Pelicanus, nycticorax, passer – pelikan, puszczyk, wróbel. W psalmie 101 wersety 7 i 8 zawierają zestawione obok siebie trzy rodzaje ptaków: pelikan (*pelicanus*)²⁸, puszczyk, sowa (*nycticorax*)²⁹ oraz wróbel (*passer*). Rozpoczynając wyjaśnianie tego fragmentu święty Augustyn zwraca najpierw uwagę na miejsca, z jakimi wspomniane ptaki zostały powiązane. Pelikanowi zostało przypisane pustkowicie (*habitat in solitudine*) – zwłaszcza, że według biskupa Hippony ptak ten lęgnie się w odległych okolicach Egiptu, gdzieś nad Nilem. Puszczykowi, lubiącemu noc, odpowiada rumowisko (*parietinae*) – miejsca, gdzie budynki są poniszczone, pozbawione dachów, gdzie nikt nie mieszka. Wróbel natomiast pojawia się na dachu (*in tecto*). Pierwszy sposób wyjaśnienia symbolicznego znaczenia pelikana, puszczyka i wróbla święty Augustyn łączy z człowiekiem głoszącym słowo Boże. Określa go jako przynależącego do ciała Chrystusa (*de corpore Christi*), pełnego współczucia

²⁴ Por. *Enarrationes in Ps.* 90 (1), 5, NBA 27, 138: „Si gallina protegit pullos suos sub alis suis; quanto magis tu sub alis Dei tutus eris”, PSP 40, 177.

²⁵ Por. *Enarrationes in Ps.* 88 (2), 14, NBA 27, 104: „Non nos avertat inimicus a via, ut qui colligit nos tamquam pullos suos sub alis suis, foveat nos”, PSP 40, 161.

²⁶ Por. *Enarrationes in Ps.* 62, 16, NBA 26, 412, PSP 39, 85: „Bez opieki Bożej jest niczym”.

²⁷ Tamże: „[...] tunc semper in illo magni esse poterimus, si semper sub illo parvuli simus”.

²⁸ Brak pewności, czy Septuaginta używając w tym miejscu słowa *πελεκάν* właściwie oddaje termin hebrajski, gdyż kontekst, w jakim ptak ten opisany jest w psalmie, nie wydaje się odpowiadać jego naturalnemu środowisku i zachowaniu, por. B. Szczepanowicz – A. Mrozek, *Atlas zwierząt biblijnych*, Kraków 2007, 120.

²⁹ Współcześnie termin ten oznacza ślepowrona, ptaka z rodziny czaplowatych, żyjącego nad zbiornikami wodnymi, którego głos podobny jest do głosu kruka. Septuaginta terminem *νυκτικόραξ* tłumaczy trzy różne określenia hebrajskie: *kos* (Kpł 11, 17), *szalak* (Pwt 14, 17), *qore* (1Sm 26, 20). W komentowanym przez Augustyna psalmie występuje słowo *kos* oznaczające sowę. Tłumaczenia polskie często używają terminu puszczyk (*Strix aluco*). Niektórzy sądzą, że może chodzić o sowę uszatą (*Asio otus*), por. Szczepanowicz – Mrozek, *Atlas zwierząt biblijnych*, s. 157-158; *Fizjolog*, tłum. K. Jażdżewska, Warszawa 2003, 27.

dla słabszych (*compatiens infirmis*), szukającego korzyści Chrystusa (*quaerens lucra Christi*), który ma w pamięci przestrożę Mistra z przypowieści o talentach: „Sługo niecny i leniwy, powinieneś był oddać moje pieniądze bankierom” (Mt 25, 26-27)³⁰. Według świętego Augustyna wspomniane ptaki mogą właśnie symbolizować głosiciela Słowa w różnych okolicznościach jego posługi. Do pelikana staje się podobnym, kiedy przychodzi mu mówić o Chrystusie wśród ludzi, gdzie nie ma chrześcijan. Jest więc sam, jak gdyby na pustkowiu, podobny do ptaka, który upodobał miejsca ustronne. Do puszczyka na rumowisku można go przyrównać, kiedy przyjdzie mu pełnić swoją posługę wśród ludzi, którzy byli wprawdzie chrześcijanami, jednak odpadli i utracili swój dar. Wreszcie, jeśli obraca się wprawdzie wśród chrześcijan, którzy wierzą, jednak wiara ich nie jest silna, a postępowanie nie odznacza się zaangażowaniem wewnętrznym, staje się podobny do wróbla: jako wróbel siedzący na dachu, tzn. ponad tymi, którym ciągle bliskie są sprawy ciała, zwraca się do nich z upomnieniem:

„Przyjdzie do tych, którzy wprawdzie są chrześcijanami mieszkającymi w domu. Nie jakoby jeszcze nie uwierzyli, albo żeby porzucili to, w co uwierzyli, ale niedbale postępujący zgodnie z tym, w co uwierzyli. Woła do nich wróbel, nie na pustkowiu, gdyż są chrześcijanami; ani wśród rumowiska, gdyż nie odpadli, ale raczej na dachu, ponieważ należą do ciała. On będąc ponad ciałem woła jako wróbel, nie przemilcza przykazań Bożych i nie staje się cielesny, żeby go dach nakrywał”³¹.

W interpretacji biskupa Hippony można zauważyć, że ten, kto głosi słowo, naukę Chrystusa, z jednej strony, co wydaje się być oczywiste, nie jest jednym z tych, do których przychodzi. Jest kimś zupełnie nowym. „gdzie nie ma chrześcijan”, spogląda niejako w mroku nocy na tych, „którzy nimi [chrześcijanami] byli i odpadli”, jest blisko – jednak nie razem z tymi, którzy wierzą, lecz nad ich wiarą trzeba jeszcze pracować, gdyż „niedbale postępują z tym, w co uwierzyli”. Z drugiej strony postawę głosiciela Słowa powinna cechować gorliwość i zatroskanie: do pierwszych ma się udać jak na pustkowie, zostawiając wszystko, nie może też odtrącać upadłych (*non enim deserit et tenebras eorum, qui habitant in nocte*), wreszcie ma wspierać pozostających niejako „w domu”, którym jednak bliskie są jeszcze sprawy ciała, pamiętając jednak o dwóch zasadach: nie przemilczać przykazań Bożych (*praecepta Dei non tacere*) oraz nie stać się człowiekiem cielesnym (*non fieri carnalis*)³².

Świętego Augustyna nie zadowala jednak takie jedynie wyjaśnienie symboliki pojawiających się w tekście psalmu ptaków. Zastanawia się, czy można

³⁰ Por. *Enarrationes in Ps.* 101 (1), 7, NBA 27, 522, zob. PSP 40, 352-353 (Symbolika trzech ptaków).

³¹ *Enarrationes in Ps.* 101 (1), 7, NBA 27, 522, PSP 40, 353.

³² Tamże, NBA 27, 524, PSP 40, 353.

odnieść ten werset, podobnie jak inne³³, do Chrystusa. Przypomina więc swoim słuchaczom legendę o pelikanie. Według niej zdarza się, że dorosłe ptaki zabijają w gnieździe swoje młode, oplakują je przez trzy dni, a wreszcie matka rani siebie i wylewa na nie swoją krew, która sprawia, że powracają do życia³⁴. Biskup Hippony podchodzi do opowiadania o pelikanie z dużą rezerwą. Zanim je przytoczy, przestrzega:

„Wy posłuchajcie w taki sposób, żeby o ile to prawda, odpowiadało wam, a o ile nieprawda, nie krępowało”³⁵.

Po jego zakończeniu jeszcze raz zaznacza: „Może jest to prawda, a może nie”³⁶. Dopiero wtedy stwierdza, że jeśli przytoczona legenda jest prawdziwa, to jak najbardziej należy w tym ptaku dostrzec podobieństwo do Chrystusa. Zwraca przy tym szczególnie uwagę na dwa aspekty: Chrystus, mimo iż cieszy się ojcowskim autorytetem, to jednak cechuje Go uczucie matki (*affectus maternus*); z drugiej strony krew, którą dobrowolnie wylała na krzyżu, ożywiła wierzących w Niego (*sanguine [eius] vivificati sumus*)³⁷. Pewną trudność w interpretacji stanowi wyjaśnienie fragmentu mówiącego o zabijaniu przez pelikana swoich piskląt. Święty Augustyn stara się rozwiązać tę wątpliwość przywołując tekst z Księgi Powtórzonego Prawa: „Ja zabijam i ja ożywiam, ja ranię i uzdrawiam” (Pwt 32, 39), jednak mimo wszystko uważa, że skoro całość legendy nie można w sposób pewny uznać za prawdziwą, to być może lepiej będzie nie opierać się na tym, co niepewne (*non in incerto intellectum nostrum constituere nos debemus*)³⁸. Dlatego Augustyn uważa, że należy skoncentrować się na tym, o czym mówi psalm, a mianowicie na sformułowaniu „pelicanus in solitudine”³⁹. Zwrot ten według niego mówi o narodzeniu Chrystusa z dziewicy. Chrys-

³³ Rozpoczynając objaśnianie tego psalmu św. Augustyn zaznaczył, że będzie próbował jego tekst odnieść do osoby Chrystusa: „Ecce unus pauper orat, et non orat in silentio. Licet ergo audire eum, et videre quisnam sit: ne forte ille sit, de quo dicit Apostolus: «Qui propter vos pauper factus est, cum dives esset, ut illius paupertate vos ditaremini» (2Kor 8, 9)”, por. *Enarrationes in Ps.* 101 (1), 1, NBA 27, 508, zob. PSP 40, 346.

³⁴ Mimo iż starożytni przyrodnicy mówią w swoich pismach o pelikanie, to jednak nie podają żadnej historii zbliżonej do wersji przedstawionej przez św. Augustyna (por. D. Forstner, *Świat symboliki chrześcijańskiej*, tłum. W. Zakrzewska – P. Pachciarek – R. Turzyński, Warszawa 1990, 246). Dopiero w chrześcijaństwie pojawia się legenda o ptaku, który zabija młode, a następnie swoją krwią przywraca je do życia. Za najstarszy tekst opisujący takie zachowanie się pelikana uchodzi opis zawarty w czwartym rozdziale *Fizjologa*, anonimowego dzieła datowanego przez badaczy na II-IV wiek, które powstało prawdopodobnie w Aleksandrii (zob. *Fizjolog*, dz. cyt., s. 9-10).

³⁵ *Enarrationes in Ps.* 101 (1), 8, NBA 27, 524: „vos sic audite, ut si verum est, congruat; si falsum est, non timeat”, PSP 40, 353.

³⁶ Tamże: „Fortasse hoc verum, fortasse hoc falsum sit”.

³⁷ Tamże.

³⁸ *Enarrationes in Ps.* 101 (1), 8, NBA 27, 526.

³⁹ Tamże.

tus narodził się z dziewicy jako jedyny spośród ludzi – *solus*, a ponieważ tylko On przyszedł na świat w taki sposób, stąd symbolicznie określone to zostało jako pustkowienie – *solitudo*.

Słowa psalmisty „puszczyk na rumowisku” (*nycticorax in parietinis*) odnosi Augustyn do męki Chrystusa: Chrystus został ukrzyżowany przez otaczający go tłum, w którym byli ludzie przepelnieni bólem i smutkiem – biskup Hippony określa ich *stantes* i *lugentes*. Zajęta przez nich postawa i czyn, którego się dopuszczają, jest niejako „nocą ich niewiedzy i rumowiskiem ich ruiny”⁴⁰. Lecz tak, jak puszczyk jest w stanie polubić noc (*amat et noctem*), tak Chrystus powodowany miłością prosi Ojca o przebaczenie swoim prześladowcom:

„Wszak gdyby nie lubił, czemu wyraziliby się: «Ojcie, odpuść im, bo nie wiedzą, co czynią»” (Łk 23, 24)⁴¹.

Chrystus umęczony w ciemnościach ludzkiej niewiedzy, ostatecznie jednak zwycięża i zmartwychwstaje. O tym zwycięstwie mówi, zdaniem Augustyna, ostatnia część analizowanego fragmentu. *Vigilavi* łączy on ze zwrotem *et exsurrexi* z psalmu trzeciego⁴². Ostatnim etapem triumfu Syna Bożego jest wstąpienie do nieba, symbolem czego staje się wróbel, który samotnie zajmuje miejsce na dachu.

W ten sposób, objaśnia biskup Hippony, trzy ptaki, o których mówi psalm: pelikana, puszczyka i wróbla należy odnieść do Chrystusa i do trzech momentów Jego życia – do narodzin, śmierci i zmartwychwstania:

„Zatem pelikan rodząc się, puszczyk umierając, wróbel zmartwychwstając. Najpierw na pustkowiu jako sam. Następnie na rumowisku, jako zabity przez tych, którzy nie potrafili stać w budowlu. Wreszcie już ocknąwszy się i ulatując samotnie na dach, tam wstawia się za nami”⁴³.

4. Passer et turtur – wróbel i synogarlica. Do symboliki związanej z wróblem św. Augustyn powraca jeszcze niemal dwadzieścia lat później w objaśnieniu⁴⁴ do psalmu 83, a skłania go do tego werset: „Nam et passer invenit sibi domum, et turtur nidum sibi, ubi ponat pullos suos” (Ps 83, 4). Biskup Hippony zaznacza, iż słowa te należy powiązać ze wcześniejszym stwierdzeniem psalmisty:

⁴⁰ Tamże, NBA 27, 526, PSP 40, 354.

⁴¹ Tamże.

⁴² Por. *Enarrationes in Ps.* 3, 5, NBA 25, 22: „Ego dormivi, et somnum cepi; et exsurrexi, quoniam Dominus suscipiet me”.

⁴³ *Enarrationes in Ps.* 101 (1), 8, NBA 27, 528: „Ergo pelicanus nascendo, nycticorax moriendo, passer resurgendo: ibi in solitudine, velut solus; hic in parietinis, velut ab eis occisus, qui stare non potuerunt in aedificio; hic vero iam vigilans et volans singularis in tecto, ibi interpellat pro nobis”, PSP 40, 354-355.

⁴⁴ Odnośnie datacji tego objaśnienia zob. CCL 38, s. XV-XIX; NBA 25, s. XLV.

„Cor meum et caro mea exsultaverunt in Deum vivum” (Ps 83, 3) i to w taki sposób, że „sercu” odpowiada wróbel (*passer*), „ciału” natomiast synogarlica (*turtur*)⁴⁵. Ulatujący wróbel odnajduje swój dom, niesiony mocą wyćwiczonych skrzydeł odnajduje miejsce, gdzie doświadczy spokoju i gdzie zamilknie jego świergot:

„Wróbel znalazł dla siebie dom [...]. Kiedy doleci, zamieszka i już świergotliwy głos wróbla, jaki tu słyszymy, tam się nie odezwie”⁴⁶.

W obrazie wróbla upatruje św. Augustyn spełnienie tęsknoty serca człowieka, które poszukuje bezpiecznej siedziby, a będzie nią „miejsce niebieskie i wieczny dom” (*caelestis locus, perpetua domus*). I jak wróbel potrzebuje silnych skrzydeł, by odnaleźć swój dom, tak serce musi ćwiczyć się wiarą, nadzieją i miłością⁴⁷. O ile wróbel, poprzez swoje zestawienie z sercem, może według Augustyna w ten sposób symbolizować ostateczne zjednoczenie z Bogiem w „wiecznym domu”, o tyle synogarlica, poprzez powiązanie jej z ciałem, oznaczałaby ludzką doczesność i czas ziemskiego życia. Dom – tłumaczy biskup Hippony – to coś, co się wybiera na stałe, gniazdo zaś służy tylko przez pewien czas⁴⁸. Ale to czas pobytu w gnieździe jest czasem, kiedy synogarlica ma zatroszczyć się o swoje pisklęta. Podobnie dla człowieka „czas ciała”, to czas spełniania dobrych uczynków:

„Dzięki niemu [ciału] bowiem spełniamy to, co nam zostało nakazane w stosunku do tych, którym w tym życiu pomagamy. «Dziel chleb swój z głodnym, wprowadź w dom swój biedaka bezdomnego; jeśli zobaczysz nagiego, przyodziej go» (Iz 58, 7), oraz inne tego rodzaju rzeczy nakazane nam, spełniamy jedynie dzięki ciału”⁴⁹.

Św. Augustyn wykorzystuje ten moment, aby swoim słuchaczom⁵⁰ udzielić jeszcze jednego pouczenia: synogarlica składa swe pisklęta w gnieździe, gdzie znajdują one właściwe schronienie i opokę. Dobre uczynki – których symbolem są pisklęta – też powinny mieć swoje „gniazdo”, miejsce, gdzie będą bezpieczne. Takim właśnie „gniazdem” dla uczynków człowieka jest, według Augustyna, Kościół i wiara katolicka. Wskazuje on, że przecież wielu ludzi postępuje dobrze, zarówno spośród pogan, jak również spośród heretyków, ale ich dobre uczynki narażone są jednak na „zdeptanie i zniszczenie”, tak jak pisklęta, które

⁴⁵ Por. *Enarrationes in Ps.* 83, 7, NBA 26, 1184-1186, PSP 40, 61-63.

⁴⁶ Tamże, NBA 26, 1186, PSP 40, 61-62.

⁴⁷ Tamże.

⁴⁸ Por. tamże, NBA 26, 1186: „Domus tamquam ad sempiternum eligitur, nidus ad tempus congeritur”, PSP 40, 62.

⁴⁹ Tamże: „per hanc enim operamur quae iussi sumus operari, quibus adiuvamur in hac vita. «Frangere esurienti panem tuum, et egenum sine tecto induc in domum tuam; si videris nudum, vesti»; et caetera talia quae nobis praecepta sunt, non operamur nisi per carnem”.

⁵⁰ Objaśnienie to było wygłoszone jako kazanie, por. CCL 38, s. XV-XIX.

znalazły się poza gniazdem. Troska o swoich wiernych sprawia, że wyjaśnianie tego fragmentu psalmu biskup Hippony kończy gorącą zachętą:

„Zatem trwając w wierze sprawiasz, że wiara jest gniazdem twoich piskląt. Albowiem ze względu na słabość piskląt twojej synogarlicy Pan raczył ci wskazać, gdzie masz uwić gniazdo. Przywdział bowiem siano ciała, żeby do ciebie przyjść. W tej zatem wierze złóż swe pisklęta. W gnieździe tym spełniaj swe uczynki”⁵¹.

Podsumowując przeanalizowane teksty możemy stwierdzić, że św. Augustyn wyjaśniając teksty psalmów stara się dostrzeżone w nich symboliczne znaczenia odnieść, o ile to możliwe, do Chrystusa. W przypadku orła, wskazując na jego słabość i następujące odrodzenie sił odnosi to do tajemnicy zmartwychwstania. Przy kokoszy, zajmującej się pisklętami, podkreśla aspekt miłości, dobrowolnego poświęcenia prowadzącego aż do wyniszczenia samego siebie. Zastanawiając się nad znaczeniem zestawionych obok siebie trzech ptaków: puszcyka, pelikana i wróbla, uważa, że można dostrzec, iż symbolicznie przedstawiają one trzy momenty życia Chrystusa: Jego narodziny z dziewicy, mękę i zmartwychwstanie. W analizie psalmu 83 teksty mówiące o wróblu i synogarlicy interpretuje jako z jednej strony dążenie człowieka do „niebieskiego mieszkania”, gdzie przebywa Chrystus zmartwychwstały, z drugiej zaś wskazanie na pewność i bezpieczeństwo płynące z trwania w wierze i w Kościele. Praktyczne wskazania dla wiernych biskup Hippony stara się odnaleźć za każdym razem, kiedy tłumaczy symboliczne znaczenia tekstów Biblii. Przy orle wskazuje na Jesusa – skalę, dzięki której człowiek pozbywa się swej „starości” – wszystkiego, co powstrzymuje go na drodze do Boga. Zastanawiając się nad relacją kokosz – pisklęta, przekonuje chrześcijan, że zawsze będą potrzebować pomocy i opieki Boga. W obrazie synogarlicy podkreśla rolę gniazda – symbolu wiary i Kościoła, jako miejsca, gdzie dobre uczynki spełniane w czasie ziemskiego życia zostaną zachowane aż do czasu osiągnięcia pełnego zjednoczenia z Chrystusem. We wszystkich analizowanych fragmentach możemy odczytać biskupa Hippony jako duszpasterza, który nie tylko stara się w oparciu o posiadaną wiedzę tłumaczyć niełatwe teksty Starego Testamentu, ale dokłada też starań, by jak najlepiej wpływały one na powierzonych jego opiece chrześcijan.

⁵¹ *Enarrationes in Ps.* 83, 7, NBA 26, 1188: „Permanendo ergo in fide, ipsa fides nidus est pullorum tuorum. Nam propter infirmitatem pullorum turturis tuae dignatus est Dominus praebere tibi unde nidum faceres: indutus est enim feno carnis, ut ad te veniret. In ista fide pone pullos tuos; in isto nido operare opera tua”, PSP 40, 63.

QUOMODO A SANCTO AUGUSTINO VARIA GENERA AVIUM
IN *ENARRATIONES IN PSALMOS* EXPLICATA SINT

(Argumentum)

Sanctus Augustinus textus psalmorem explicans multa nomina variarum avium invenit. Quae, quod allegorica putat, ita exponere conatur, ut fideles meliorem vitam christianam ducent. Exempli gratia aquilam resurrectionem Christi significare posse dicit. In gallina, quae infirmata pullos suos curat, Christum, qui usque ad mortem infirmatus est, vidit. Hipponae episcopus tres aves – pelicanum, nycticoracem, passerem, quae in psalmo CI inveniuntur, nativitatem, passionem et resurrectionem Christi significare explicat. Augustinus non solum de avium significationibus dicit sed etiam docet, quomodo discipulus Christi, qui Scripturam Sanctam cognoscit, vivere debeat.